

УДК 94 (477. 83/.86) «1939/1941»: 394

Володимир Старка

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ У 1939–1941 РР.

На основі широкого кола джерел розглянуто умови формування радянської економічної моделі у західноукраїнському селі. Проаналізовано етапи впровадження радянського фіскального законодавства та організаційно-правові механізми реалізації нової економічної моделі. Висвітлено вплив радянської тоталітарної форми господарювання на повсякденне життя західноукраїнського селянства.

Ключові слова: Західна Україна, селянство, соціально-економічна політика, аграрні перетворення, сільське господарство.

Наукова новизна публікації полягає у тому, що на основі аналізу широкого кола джерел, досліджуються особливості радянських соціально-економічних перетворень у західноукраїнському селі упродовж 1939–1941 рр.

Мета публікації – дослідження особливостей впровадження нової економічної моделі у західноукраїнському селі упродовж 1939–1941 рр.

Завдання дослідження полягає у аналізі особливостей становлення та функціонування радянської тоталітарної економічної моделі, як чинника, що спровокував активний та пасивний спротив місцевого населення.

Історія західноукраїнських земель в роки Другої світової війни доволі широко висвітлена в українській історіографії. Проте, за межами наукових розвідок залишаються чимало тем. Зокрема, незначну увагу приділено запровадженню радянської моделі фіскальної системи, та повинностям, які мали виконувати західноукраїнські селяни.

Упродовж 1950-х рр., економічна модель принесена більшовиками на територію Західної України подавалася істориками та економістами, як найкраща. У повоєнний час, радянськими дослідниками видано низку спеціалізованих видань з аналізом податкового законодавства СРСР, де розкривалися особливості місцевих податків та зборів, а також порівнювалося радянське фінансове право із фіскальним законодавством капіталістичних країн. Серед них варто виокремити наукові праці Г. Маряхина, С. Винокура, П. Цапкіна та В. Камінко [1–5]. У наведених дослідженнях окремо не виокремлено особливостей оподаткування західноукраїнського населення, лише у роботі Г. Маряхина зазначено, що: «...в Західних областях України була організована особлива система оподаткування, яка мала закріпити соціалістичні форми господарювання» [1, с. 186].

У той же час, одним із провідників українського національного руху В. Куком у 1952 р. підготовлено брошуру «Колгоспне рабство», у якій автор детально розглянув передумови становлення колгоспної системи в СРСР, а також ґрунтовно розкрито засади роботи колгоспів, оподаткування одноосібників та колективних господарств державою, та інші форми економічної політики радянської держави стосовно селянства [6].

Принагідно варто згадати і низку публікацій присвячених радянській соціально-економічній політиці у 1939–1941 рр., які побачили світ у 1941–1942 рр. на сторінках україномовних часописів, котрі виходили на території Східної Галичини. Особливою змістовою наповненістю та глибиною аналізу виокремлюється серія статей львівського часопису «Львівські вісті» під назвою «Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації» підписана псевдонімом «П» [7–11].

У сучасній вітчизняній історіографії побіжно питання економічної політики радянської влади на території Східної Галичини висвітлено у дослідженнях К. Кондратюка [12], В. Барана та В. Токарського [13–14; 39], І. Лучаківської [15] та А. Кліша [16].

З польської сучасної історіографії варто виокремити працю Р. Внука [17], де частково наведено елементи податкового тиску на селян з боку органів радянської влади.

Основними джерелами означеної проблематики виступають збірники радянського законодавства, у яких наведено тексти законів та постанов Ради Народних Комісарів СРСР та УРСР, що регламентували норми податкового законодавства [18–20]. Окремої уваги заслуговують документи, які зберігаються у фондах Держархіву Львівської області [25; 27; 32–38].

Події вересня 1939 р. докорінно змінили життя мільйонів українців, що населяли територію Східної Галичини. Швидка зміна влад і політичних режимів змушувала місцеве населення швидко адаптуватися до нових суспільно-політичних реалій. Хаос перших днів німецько-польської війни спричинив паніку серед сільського населення. Польська адміністрація нашвидкуруч здійснювала

військову мобілізацію чоловічого населення, та похапцем проводила збір «добровільної» протилетунської позики грошима, залізним ломом тощо. Крім того, відповідні державні служби робили спроби зібрати грошові та натуральні податки із селян.

Останні намагалися виконати свій громадянський обов'язок перед державою, пробували продати зерно нового врожаю, щоб отримати гроші для сплати податків. Проте, в умовах війни, аграрії не могли реалізувати своїх намірів, бо не було кому продавати, та не було чітко встановлених цін [7, с. 4]. Селяни чекали на розв'язання ситуації.

Проте 17 вересня 1939 р. із вступом на територію Східної Галичини підрозділів Червоної армії, суспільно політична та соціально-економічна ситуація ускладнилася ще більше. Як писав очевидець: «Події котилися так, як відлами розтрощеної бурею скелі... Затарахкотіло від бундючних політрукських промов. Розпочалася безконечна політмасова робота. Складний механізм чудернацької большевицької пропаганди, в який вкладено неймовірно велику кількість карбованців грошима, працював цілою силою пари. Безконечна серія мітингової еквілібристики, заповідала ніколи не бачене, тут видовище...» [21, с. 5].

На мітингах кричали: ми вас визволили від гніту польських поміщиків, не будете платити податків, нести жодних тягарів. Тепер заживете радісно і щасливо. Люди вірили і не вірили. Хоча звільненню від сплати податків та виконанню повинностей польській державі селяни дуже зраділи і зайняли здебільшого прихильну позицію до нової влади [22, арк. 71 зв.]. Разом з тим, зібране для сплати податків польській владі майно, селяни зі складів розтягли додому.

Старт радянським соціально-економічним перетворенням у західноукраїнському селі дала декларація Народних Зборів Західної України «Про конфіскацію поміщицьких земель» від 28 жовтня 1939 р. Відповідно до якої, всю землю, її надра, води й ліси націоналізовано. Землеволодіння поміщиків, буржуазії, церкви і монастирів ліквідовувалося. Будь-які операції із купівлі та продажу землі заборонялися, що засвідчувало початок докорінної перебудови аграрних відносин. Хоча на час виборчих кампаній осені 1939 р. хід економічних реформ був дещо призупинений.

Соціальною основою втілення у життя радянських фіскальних реформ було найбідніше селянство [23, с. 72]. А вже ще в Ленін зазначав, що: «...селяни живуть так, наче вросли в землю, бояться новин, вперто тримаються старовини... Ми добре знаємо, що такі величезні перевороти в житті мільйонів людей, які зачіпають найглибші основи життя і побуту, можуть бути створені тільки тривалою працею, і здійсними лише тоді, коли необхідність змушує людей переробити своє життя» [24, с. 171, 341].

На територію західноукраїнських земель поширено дію низки радянських нормативних документів, що регламентували соціально-економічне життя краю. Зокрема, впроваджено в дію Закон від 21 серпня 1938 р. «Про державний податок на коней одноосібних господарств», який для території УРСР становив 400 карбованців (далі – крб.) за одного коня, за кожного наступного 700 крб. [19, с. 145]; постанови ЦВК і Раднаркому СРСР від 23 січня 1934 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях»; постанови РНК СРСР від 11 вересня 1937 р. Про самооподаткування сільського населення; Закон «Про сільськогосподарський податок» від 1 вересня 1939 р.; спільну постанову ЦВК і РНК СРСР від 4 червня 1937 р. «Про заборону здачі в оренду земель сільськогосподарського призначення», ліквідовувалися розташовані в громадських полях колгоспів хутірські присадибні ділянки колгоспників [19, с. 239].

Восени 1939 р. політичне керівництво СРСР прийняло рішення про організацію у західних областях України заготівель сільськогосподарських продуктів. Це потребувало створення розгалуженої мережі заготівельних структур і значної кількості підготованих кадрів. Згідно із постановою ЦК КП(б)У і РНК УРСР, у регіоні стали діяти обласні управління Наркомату заготівель СРСР, а також відповідні органи при споживчих спілках: заготуправління в областях і заготконтори – у районах. У селах відкривалися приймальні пункти «Заготзерно», «Заготсіно», «Заготхудоби», «Укрптахопрому» тощо. Закупівлею сільськогосподарської продукції займалася Укоопспілка [13, с. 59].

У ході заготівельної кампанії восени-взимку 1939 р. збіжжя та інші товари у селян закуповувалися за доволі прийнятними цінами у злотих (далі – зл.). Наприклад, за пшеницю давали 25 зл. За 1 кг, жито 20 – зл. Правда селяни мали самі безкоштовно возити зерно на залізничні станції. За попередньої влади такі перевезення оплачувалися заготівельниками. Стимулом везти крам до приймальних пунктів, була та обставина, що з осені 1939 р. обмежувалася приватна торгівля сільськогосподарською продукцією. Закупівельні ціни вищі, як за Польщі посилювали прорадянські настрої серед селянства. Та розчарування не заставило себе чекати. Як наслідок, у містах і селах ціни на продукти і хлібні вироби підвищилися на 40 %, а на

жири на 200 % порівняно із довоєнними цінами. Масово поширюється спекуляція харчовими продуктами та товарами широкого вжитку [25, арк. 53 зв.].

На початку грудня 1939 р. політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про запровадження радянської валюти на території Західної України. Остаточний перехід передбачався 21 грудня 1939 р. [13, с. 52]. Перерахунок здійснювався за встановленим курсом: один зл. дорівнював одному крб. Проте, обміну підлягала сума не більша за 300 зл. Таким чином, кошти, виручені від продажу харчових продуктів радянській владі, знецінилися і селяни відчули себе обкраденими. Навіть валютні спекулянти, які за Польщі міняли будь-яку валюту, не здійснювали операцій із польською валютою, а якщо і міняли, то за дуже несправедливим курсом. Фактично за 300 радянських крб. можна було купити те, що у довоєнній Польщі за 30 зл. [26, с. 894].

Поряд із заготівельною кампанією, західноукраїнські селяни зіткнулися із потребою виконувати безкоштовно інші державні повинності. Відповідно до розпорядження голови Львівського облвиконкому Козирєва взимку 1939 р. селяни із прилеглих сіл до залізничних станцій Підзамче і Личаків в кількості 100 осіб та із 50 підводами мали забезпечувати очищення колії від снігу. Подібні зобов'язання мали довколишні села станцій Підбірці та Підберізці Львівської залізниці. На документі олівцем від руки була приписка: «Оплата по договореності з адміністрацією залізниці» [27, арк. 258]. Проте, коли селяни після виконання робіт звернулися за оплатою, керівник залізниці накричав на них та пригрозив вислати всіх «на білі ведмеді».

Особливо болісно фінансові реформи торкнулися інтересів Греко-Католицької Церкви, а через неї і місцевого селянства, які в переважній більшості належали до цієї конфесії. Крім конфіскації церковних земель та майна, радянська влада на церкву наклала протипожежні, та обов'язкові страхові платежі. Разом з тим, із храмів збирали податок за площу використовуваних приміщень. Окремо священики мали платити прибуткові податки, якщо використовували землю для обробітку (в окремих місцевостях землі від священика не забрали, натомість дозволили займатися господарством як одноосібнику, за умови сплати усіх податків та виконання трудових повинностей, розмір яких був вищим від того, які сплачували селяни-одноосібники). Конфіскували частину парафіяльних будинків під потреби нової влади, зокрема для приміщень шкіл, сільрад, сільських амбулаторій чи колгоспних контор [28, арк. 48]. Тим парохам, що залишалися мешкати у частині конфіскованих парафіяльних споруд, запровадили орендну оплату за житло, як «нетрудовому елементу» вп'ятеро вищу, ніж іншим прошаркам «нетрудового елементу», і 12-тикратно більшу ніж іншим громадянам [29, с. 2].

Поширили на церкву дію постанови ЦВК і Раднаркому СРСР від 23 січня 1934 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях», розміри котрого визначалися місцевими фінвідділами, та для священиків, залежно від лояльності до радянської влади, визначалися від декількох сотень – до кількох десятків тисяч крб. Наприклад, пароху с. Іванівці Жидачівського району Львівської області нарахували 12400 крб. податку, натомість у с. Володимирці, найбільшій парафії у деканаті, наклали податок 22876 крб. [30, арк. 16 зв., 35 зв.]. Натомість у с. Княже Золочівського району на церкву наклали 6 тис. крб. податку, коли в селі добра корова коштувала 150–200 крб., а на священика у 1939 р. наклали 42 тис. крб. податку і крім того 4 тис. «культзбору». За цей податок у 46 тис. крб., можна було купити всю худобу села (корів, коней, свиней) [31, арк. 43, арк. 49 зв.]. У с. Ясенівці Зборівського району парох мав сплатити у 1939 р. 10 тис. крб. податку, на сплату якого селяни зібрали лише 800 крб. [31, арк. 35 зв.].

Для сплати усіх податків, священики часто змушені продавати все належне їм майно, частину поля, решту землі просто роздавали парафіянам, як це мало місце у с. Глинна-Застав'є Глинянського району Львівської області [28, арк. 32]. У с. Боків Підгаєцького району Тернопільської області 4 га церковного поля роздавали біднякам, про те, ніхто не хотів брати і землю повернули назад парохам. Натомість забрали 35 цт зерна по ціні 1 цт – 2 крб. (на ринку 2 крб. коштувала курка – авт.), крім того, наклали 13 тис. крб. податків, для сплати яких, священик продав весь реманент, а решту доплатили парафіяни [32, арк. 40].

Населення по-різному ставилося до проблеми. Одні підтримували, інші ставилися байдуже, треті взагалі відходили від Церкви (переважно там, де релігійність була низькою і до того) [33, с. 3]. Проте більшість селян залишилася вірними Церкві, відмовлялися брати наділені їм церковні землі, різними способами намагалися підтримати своїх парохів. Зокрема, селяни для сплати податків за священиків, робили місячні складки не лише на сплату податків з церкви, але і з священика. У селах, де землю роздали людям, вони із власної ініціативи давали частину священику для сплати ним контингенту, іншу частину самі мали віддати владі [34, с. 2]. Варто зазначити, що відважитися на такі вчинки людям було доволі складно, адже тих, що ходили до церкви виганяли на важкі роботи у лісі, наклали більші податки [35, арк. 75].

Такий стан справ, змусив митрополита Андрея Шептицького 3 вересня 1940 р. звернутися листом до голови ЦК КП(б)У Микити Хрущова з проханням зменшити податкове навантаження на духовенства та селян. Серед іншого, митрополит зазначав: «... всі ми лояльно відносимося до Радянської Влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними податками довір'я до неї» [37, арк. 28]. На жаль, це звернення залишилося без уваги та податковий тиск на Церкву лише посилювався. Зокрема, на приміщення церкви у с. Старі Залізці Залозецького району у 1941 р. планувався податок 4 крб. за 1 м² на місяць [30, арк. 50].

У січні 1940 р. радянська влада розпочала радикально змінювати соціально-економічну політику на селі. Замість роздачі конфіскованої поміщицької та церковної землі, розпочалася програма створення великих колективних господарств. З метою оптимізації оподаткування населення, місцевими органами влади завершено розпочатий ще восени 1939 р. опис робочого інвентаря та худоби в господарствах. Після опису запровадили обов'язкові поставки державі продукції рослинництва, тваринництва за державними розцінками, які були нижчими від ринкових [17, с. 25]. Щоб селяни не продавали все на ринках, було обмежено приватну торгівлю, крім того, заборонено домашній забій худоби, крім спеціально обладнаних забійних пунктів [38, арк. 11].

Для одноосібників було утруднено здійснення вільного найму робочої сили, землю в таких господарствах мали обробляти лише члени однієї родини. Крім того, місцева влада почала розшаровувати селян на бідняків, середняків та куркулів, ігноруючи устелену традицію поділу села на верстви не за класовою приналежністю, а за рівнем розвитку господарства. Заможні сільські господарі були найповажнішими людьми у селі, натомість бідняки, найменш поважними. В умовах радянської дійсності, бути багатим, означало наразитися на значний податковий тиск, і що раз перед можливістю бути виселеним у віддалені райони СРСР. Для прикладу куркулем вважали власника 7 моргів (3,5 га) землі.

Навесні 1940 р. у західних областях УРСР створюються нові сільськогосподарські підприємства артілі, радгоспи та колгоспи, хоча вони залишалися малочисленими, та не були на той час основними виробниками аграрної продукції [39, с. 123–130].

Дещо зняла напругу постанова РНК СРСР № 369 від 19 березня 1940 р. «Про податки з селянських господарств Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тарнопільської областей Української РСР і Барановичської, Білостокської, Брестської, Віленської і Пінської областей Білоруської РСР». Відповідно до цього документу, всі селянські господарства Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тарнопільської областей УРСР і звільнялися від сплати земельного, дорожнього, шарварочного, із забою худоби та інших податків колишньої польської держави. Крім того, на 25 % знижувалася сума сільськогосподарського податку з господарств колгоспників, що нараховується за ставках, встановленими ст. 8 Закону «Про сільськогосподарський податок», а також звільнялися від сплати сільськогосподарського податку колгоспні двори та одноосібники, дохід яких менший 1 тис. крб. Далі документ передбачав звільнення на 1940 р. від сплати податку на коней та культурного збору усі селянські господарств [20, с. 177–179]. Побоюючись нових податків, селяни продовжували масово вирізати худобу, практично за безцінь продавали її заготівельникам.

Разом з тим, 25 травня 1940 р. в доповіді на IV сесії Верховної Ради УРСР народний комісар фінансів М. Курач зазначав: «На території західних областей введено нашу радянську систему оподаткування, яка повністю відповідає інтересам трудящих. Доходи бюджету від податкових платежів населення спрямовуються на дальший розвиток народного господарства, на піднесення матеріального і культурного добробуту трудящих» [23, с. 65].

Райкоми Львівщини, відповідно до розпорядження голови обкому Козирєва до 24 квітня 1940 р. мали зобов'язати сільради податки списки господарств для визначення розміру обов'язкових поставок [40, арк. 9]. На виконання цього розпорядження, попри обмеження податкового навантаження на селян, влітку 1940 р. місцева влада наклала на селян обов'язкові поставки м'яса. Норми визначалися відповідно до наявності землі. Малоземельним по 20 кг від 1 га, господарям 5–7 моргів (2–3 га) по 30 кг, 7–10 моргів (3–10 га) по 70 кг. Далі пропорційно до кількості поля. Одноосібники, які не мали худоби, щоб виконати поставку, змушені були купувати її за ринковою ціною 75 коп. за 1 кг. живої ваги, при тому, що державна ціна битої ваги становила 6–7 коп. за 1 кг. Худобу вирізали так, що ціна живої ваги впала до 3 крб. за 1 кг. Заготівельники їздили селами, але грошей одразу не платили. Селяни самостійно возили худобу до різниць. Там забирали даром шкіру, а платили за биту вагу, не рахуючи шкіри, голови і ніг [8, с. 3].

Одночасно зі збором поставок м'яса, селяни мали виконати державні поставки зернових пропорційно до наявного поля. Хто мав до 7 га здавав по 90 кг з 1 га та додатково поставки картоплі. Хто не мав зерна, щоб виконати поставку, змушений був купувати на ринку по 180 крб. 1 цт пшениці, і 120–100 цт жита. Натомість держава за виконану поставку платила по 6 крб. за 1 цт пшениці, 5 крб. за 1 цт жита. Крім того, для того щоб здати поставку, потрібно було витримати

певну процедуру. Після отримання повідомлення про нарахування поставки із сільради, на другий день визначену кількість продуктів потрібно було безкоштовно вести на приймальний пункт. Часто, селян для отримання подібних довідок вночі викликали до сільрад, і зачасти вручення повідомлень супроводжувалось висловами типу: «ти скатіна контрреволюційна, саботуєш большевицьку владу, ми з тобою коротко розправимось» [9, с. 3].

У серпні 1940 р. розпочалися нові хлібоздачі за подібною схемою. Також, після збору врожаю 1940 р., відповідно до розпорядження голови Львівського обкому, колгоспи та одноосібники мали повернути державі насінневу позику, із конфіскованого в осадників німців та поміщиків зерна, яка у 1939 р. видавалася, як безповоротна [40, арк. 10].

Крім натуральних, селяни сплачували і грошові податки, які обраховувалися залежно від кількості землі та худоби. Для прикладу: 1 корова – 60 крб., кінь – 120 крб. Найменша рента за землю 50 крб. з 1 га. Хто мав більше, платив вищу суму. Крім того, обов'язковим було страхування на випадок пожеж, при чому ставки були набагато вищими ніж в часи польської держави. Одночасно відбувалися збори «добровільної» позика третьої п'ятирічки.

Попри вжиті заходи, план збору основних податкових надходжень у Львівській області не виконувався. Як видно із звіту від 21 листопада 1940 р. начальника податкового відділу Львівського обкому Кулака та завідувача облфінвідділом Юшкевича, у районах області план мобілізації коштів виконано на 55,9 %, в тому числі культурний збір виконано на 56,3 %, а сільськогосподарський податок на 54,8 % [41, арк. 5]. Така ситуація, ще більше посилила тиск на селян з боку органів радянської влади та силових структур.

Крім сплати основних видів податків, селян залучали до виконання інших видів робіт. Зокрема, розпорядженням голови Львівського обкому головам сільрад забороняли нараховувати місцевим жителям трудодні за інші роботи крім шляхового будівництва, які передбачали роботу в кар'єрах із заготівлі і вивезення каменю та зимового утримання доріг [40, арк. 146].

Для виконання дорожніх робіт, незалежно від пори року, залучали чоловіків віком 18–55 і жінок віком 18–55 років. Загалом, кожен мав виконувати дорожні повинності 6 днів на рік. Часто цих днів не записували і селян змушували відпрацьовувати знову. Ті, що не мали тяглової сили, згортали болото на дорогах, товкли каміння, добували камінь, пісок. Хто мав коня – 6 днів возив, визначений обсяг вантажу, часто норму можна було не виконати і за один місяць. Возили каміння на дорогу, взимку дерево з лісу до залізниці. Це були так звані «гужові повинності». Щоб їх не виконувати, господарі продавали коней. У містечку на базарі можна було бачити, як селянин із сльозами прощається із конем.

Крім того, щоночі селяни виконували варту на селі, декілька осіб щоночі. Мали ловити чужих людей і доставляти до сільрад. Коло сільрад мала стояти наготові підвода. Крім того, члени сільради могли будь-коли, і в будь-кого взяти коня і їхати куди йому заманеться. Чергувало по 5–10 осіб. Кожних десять хат у селі очолював десятник. Він роздавав наряди своїй десятці, що робити у полі, ввечері перевіряв чи виконали «заплановане» [9, с. 3].

Подібними заходами, радянська влада змушувала одноосібників вступати до колгоспів. Однак селянство не квапилося відмовлятися від приватних господарств, і всіляко намагалось уникнути колективізації. Наприкінці року популярним став жарт: «Почалось як всюди. Наїхали, пограбували, а проче роздали біднякам, щоб потім відібрати. У с. Добриніві граф Красіцкі зник разом з Польщею. Мав добрий двір, а в дворі були корови, коні, вівці, а між ними барани. Роздали задармо. Знай, бідняче, все для тебе! А після року: хто дістав барана – необхідно державі здати м'ясо, вовну, молоко, грошовий податок, а від нього ... і кості. А барана різати не вільно. І що думаєте? Барана зів бідняк, кості собака, вовну продав, а гроші пропив разом з державою. Оце бараняча політика» [42, с. 3].

Загалом, успіхи у впровадженні фіскальних новацій пояснювалися насамперед адміністративним тиском на селян, які залишалися прихильниками колишніх форм господарювання. Особливо сильним тиск був взимку 1940–1941 років. Такі дії органів влади призвели до випадків самогубств селян. Наприклад, у с. Коцюбинці Тернопільської області, повісився бідняк Черемих, у записці написав, коли в нього відібрали землю, то не має чого жити. У с. Васильківці Тернопільської області селянин розрізав собі косою живіт [10, с. 3]. Подібні акти, дещо сповільнили темпи створення колгоспів.

У 1941 р. пріоритетним напрямком економічних реформ залишався перехід до колективних форм господарювання. Цією обставиною зумовлювався подальший розвиток подій. Цього ж року радянська влада запровадила практику залучення чоловіків і жінок до воєнно-підготовчих робіт. Кожен мав викопати 12 кубів землі, піску або каміння. Часто копали на засіяних приватних селянських полях. Викопане возили підводами.

Весною 1941 р. збирали так званий «культурний збір». Повідомлення приносили вночі. Найменша ставка 15 крб. для тих, хто мав хату і город. Хто мав до 7 моргів 50 % так званого

«грошового збору», від 7 моргів – 100 % (грошовий збір – податок від худоби, поля і рухомого майна – авт.).

За свідченням очевидців, упродовж травня-червня 1941 р. збирали добровільну позику на четвертий рік п'ятирічки, який мали збирати впродовж 10 місяців. Люди від страху все продавали щоб заплатити податки, щоб не вивезли. Крім того, мобілізовані селяни-чоловіки продавали коней і вози, бо не хотіли, щоб їх жінки виконували тяглові роботи підводами. Усю зиму забирали пашу, конюшину, ячмінь у снопах, овес, вику, так, що в більшості не залишалось ні стеблини [11, с. 2]. Перед відступом більшовики забрали коні у населення, і стягнули з людей усі податки за худобу і будинки [30, арк. 36].

Таким чином, радянська влада у західноукраїнському селі доволі швидко запровадила радянську модель соціально-економічних відносин, остаточне закріплення котрої перервали події німецько-радянської війни, що розпочалася 22 червня 1941 р.

Список використаних джерел

1. Марьяхин Г. Налоги в СССР. М., 1958. 67 с.
2. Марьяхин Г. Очерки истории налогов с населения в СССР. М., 1964. 251 с.
3. Марьяхин Г. Налоговая система СССР. М., 1952. 245 с.
4. Винокур С.И. Местные налоги и сборы. Пособие для налоговых работников. М.: Госфиниздат, 1953. 80 с.
5. Цапкин Н. Наборы и сборы с колхозов и населения. М. Госфиниздат, 1954. 224 с.
6. Кук В. Колгоспне рабство. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2005. 264 с.
7. П. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті Ч. 71. 30 жовтня 1941.
8. П. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті. Ч. 72. 31 жовтня 1941.
9. П. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті Ч. 73. 1 листопада 1941.
10. П. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті Ч. 74. 13 листопада 1941.
11. П. Економічна руїна Галичини під час большевицької окупації // Львівські вісті Ч. 75. 4 листопада 1941.
12. Кондратюк К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти «радянзації» західних областей України у 1939–1941 роках // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали Міжнар. наук. конф. 23–24 вересня 1999 р. Л., 1999. С. 20–30.
13. Баран В.К., Токарський В.В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Л.: Ін-т українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
14. Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Л.: Ін-т українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2014. 456 с.
15. Лучаківська І. Соціально-побутові умови життя та діяльності працівників розумової праці в західних областях України 1939–1941 років // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ імені Івана Франка. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. Випуск 22. Історія. С. 103–108.
16. Кліш А. Б. Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 220 с.
17. Wnuk R. Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na Kresach Wshodnich II Rzeczypospolitej (Wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa, 2007. 459 s.
18. Збірник найважливіших законів, указів Президії Верховної Ради та Постанов і розпоряджень уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К. Українське видавництво політичної літератури, 1946. 310 с.
19. Збірник законів СРСР і указів Президії Верховної Ради СРСР 1938 – червень 1944 р. М., видання «Відомостей Верховної Ради СРСР», 1944. 350 с.
20. Собрание постановлений и распоряжений правительства союза Советских Социалистических республик. № 6. 14 апреля 1940 г. М. С. 177–179.
21. Ой нависли чорні хмари. У двірччя «Українських народних зборів Західної України» // Львівські вісті. Ч. 68. 26–27 жовтня 1941. С. 5.
22. Центральний державний історичний архів України у м Львові. (далі – ЦДАЛ України). Ф. 201. Оп.1. Спр. 36. 77 арк.
23. Перші соціалістичні перетворення на селі. К. 1976. 148 с.
24. Ленін В.І. Промова на нараді делегатів комітетів бідноти. Повне зібрання творів. Т. 37. К. 1973. 713 с.
25. Держархів Львівської області. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 29. 56 арк.
26. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944. Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 2. Листування. Львів, Місіонер. 1999. 984 с.
27. Держархів Львівської області. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 79. 370 арк.
28. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1. Спр. 32. 48 арк.
29. Петро Табінський. Большевицька протирелігійна акція: Законодательство СССР про релігію // Львівські вісті. Ч. 25 (149) 6 лютого 1942. С. 2.
30. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1. Спр. 33. 66 арк.
31. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 34. 34 арк.
32. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 37. 61 арк.
33. Табінський П. Большевицька протирелігійна акція: Законодательство СССР про релігію // Львівські вісті Ч. 26 (150). 7 лютого 1942 р. С. 3.
34. Табінський П. Большевицька протирелігійна акція: Законодательство СССР про релігію // Львівські вісті Ч. 27 (151). 8–9 лютого 1942 р. С. 2.
35. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 31. 75 арк.
36. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1р. Спр. 38. 70 арк.
37. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1. Спр. 33. 66 арк.
38. Держархів Львівської області. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 4. 39 арк.
39. Баран В. Переустрій господарства західних областей України: 1939–1941 роки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. № 21. С. 123–130.
40. Держархів Львівської області. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 173. 363 арк.
41. Держархів Львівської області. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 166. 5 арк.
42. Яр. Барани про баранів // Рогатинське слово. Ч. 1. 23 липня 1941 р. С. 3.

References

1. Mar'yakhin G. Nalogi v SSSR [Taxes in the USSR]. M., 1958. 67 s. 2. Mar'yakhin G. Ocherki istorii nalogov s naseleniya v SSSR [Essays on the history of taxes on the population in the USSR]. M., 1964. 251 s. 3. Mar'yakhin G. Nalogovaya sistema SSSR [The tax system of the USSR]. M., 1952. 245 s. 4. Vinokur S.I. Mestnye nalogi i sbory. Posobie dlya nalogovykh rabotnikov [Local taxes and fees. Allowance for tax workers]. M.: Gosfinizdat, 1953. 80 s. 5. Tsapkin N. Nabory i sbory s kolkhozov i naseleniya [Sets and fees from collective farms and the population]. M.: Gosfinizdat, 1954. 224 s. 6. Kuk V. Kolhospne rabstvo [Collective farm slavery]. L'viv: Tsentri doslidzhen' vyzvol'noho rukhu, 2005. 264 s. 7. P. Ekonomichna ruyina Halychyny pid chas bol'shevits'koyi okupatsiyi [The economic ruin of Halychyna during the Bolshevik occupation]. L'vivs'ki visti Ch. 71. 30 zhovtnya 1941. 8. P. Ekonomichna ruyina Halychyny pid chas bol'shevits'koyi okupatsiyi [The economic ruin of Halychyna during the Bolshevik occupation]. L'vivs'ki visti. Ch. 72. 31 zhovtnya 1941. 9. P. Ekonomichna ruyina Halychyny pid chas bol'shevits'koyi okupatsiyi [The economic ruin of Halychyna during the Bolshevik occupation]. L'vivs'ki visti Ch. 73. 1 lystopada 1941. 10. P. Ekonomichna ruyina Halychyny pid chas bol'shevits'koyi okupatsiyi [The economic ruin of Halychyna during the Bolshevik occupation]. L'vivs'ki visti Ch. 74. 13 lystopada 1941. 11. P. Ekonomichna ruyina Halychyny pid chas bol'shevits'koyi okupatsiyi [The economic ruin of Halychyna during the Bolshevik occupation]. L'vivs'ki visti Ch. 75. 4 lystopada 1941. 12. Kondratyuk K. Politychni, sotsial'no-ekonomichni ta dukhovni aspekty «radyanizatsiyi» zakhidnykh oblastey Ukrayiny u 1939–1941 rokakh [Political, socio-economic and spiritual aspects of the «Sovietization» of the western regions of Ukraine in 1939–1941]. 1939 rik v istorychniy doli Ukrayiny i ukrayintsv: materialy Mizhnar. nauk. konf. 23–24 veresnya 1999 r. L., 1999. S. 20–30. 13. Baran V.K., Tokars'kyy V.V. Ukrayina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr. [Ukraine: Western lands: 1939–1941]. L.: In-t ukrayinoznavstva im. Kropyakevycha NAN Ukrayiny, 2009. 448 s. 14. Baran V.K., Tokars'kyy V.V. «Zachystka»: politychni represiyi v zakhidnykh oblastyakh Ukrayiny u 1939–1941 rr. [«Purge»: political repressions in the western regions of Ukraine in 1939–1941]. L.: In-t ukrayinoznavstva im. Kropyakevycha NAN Ukrayiny, 2014. 456 s. 15. Luchakivs'ka I. Sotsial'no-pobutovi umovy zhyt'tya ta diyal'nosti pratsivnykiv rozumovoyi pratsi v zakhidnykh oblastyakh Ukrayiny 1939–1941 rokiv [The social and living conditions of life and activity of mental workers in the western regions of Ukraine 1939–1941]. Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi zapysky DDPU imeni Ivana Franka. Drohobych: Redaktsiyno-vydavnychyy viddil DDPU imeni Ivana Franka, 2008. Vypusk 22. Istoryiya. S. 103–108. 16. Klish A. B. Kyrylo Studyns'kyy: zhyt'tya ta diyal'nist' [Kyrylo Studyns'kyy: life and activity]: monohrafiya. Ternopil': V-vo TNPU im. V. Hnatyuka, 2011. 220 s. 17. Wnuk R. Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na Kresach Wshodnich II Rzeczypospolitej (Wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa, 2007. 459 s. 18. Zbirnyk nayvazhlyvishykh zakoniv, ukaziv Prezydiyi Verkhovnoyi Rady ta Postanov i rozporyadzhen' uryadu Soyuzu Radyans'kykh Sotsialistychnykh Respublik [Collection of the most important laws, decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada and Decrees and orders of the Government of the Union of Soviet Socialist Republics]. K. Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury, 1946. 310 s. 19. Zbirnyk zakoniv SRSR i ukaziv Prezydiy Verkhovnoyi Rady SRSR 1938 – cherven' 1944 r. [Collection of USSR laws and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR from 1938 to June 1944]. M., vydannya «Vidomostey Verkhovnoyi Rady SRSR», 1944. 350 s. 20. Sobrane postanovleny y rasporyazheny pravytel'stva soyuza Sovet-skykh Sotsyalistycheskykh respublik [Meeting of decrees and orders of the government of the Union of Soviet Socialist Republics]. # 6. 14 aprelya 1940 h. M. S. 177–179. 21. Oy navysly chorni khmary. U dvorichchya «Ukrayins'kykh narodnykh zboriv Zakhidnoyi Ukrayiny» [Oh, there were black clouds. In the biennium of the «Ukrainian People's Assembly of Western Ukraine»]. L'vivs'ki visti. Ch. 68. 26–27 zhovtnya 1941. S. 5. 22. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m L'vovi. (dali – TsDIAL Ukrayiny). F. 201. Op.1. Spr. 36. 77 ark. 23. Pershi sotsialistychni peretvorennia na seli [The first socialist transformations in the countryside]. K. 1976. 148 s. 24. Lenin V.I. Promova na naradi delehativ komitetiv bidnoty [Speech at the delegates' meeting of the poor committees]. Povne zibrannya tvoriv. T. 37. K. 1973. 713 s. 25. Derzharkhiv L'vivs'koyi oblasti. F. 221. Op. 1. Spr. 29. 56 ark. 26. Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy: Zhyt'tya i diyal'nist'. Dokumenty i materialy, 1899–1944 [Metropolitan Andrey Sheptytsky: Life and activity. Documents and Materials, 1899–1944]. T. 2: Tserkva i suspil'ne pytannya. Kn. 2. Lystuvannya. L'viv, Misioner. 1999. 984 s. 27. Derzharkhiv L'vivs'koyi oblasti. F. 221. Op. 1. Spr. 79. 370 ark. 28. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1. Spr. 32. 48 ark. 29. Tabins'kyy P. Bol'shevits'ka protyrelihiyna aktsiya: Zakonodatel'stvo SSSR pro relihiyu [Bolshevitsky anti-religious action: USSR legislation on religion]. L'vivs'ki visti. Ch. 25 (149) 6 lyutoho 1942. S. 2. 30. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1. Spr. 33. 66 ark. 31. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1r. Spr. 34. 34 ark. 32. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1r. Spr. 37. 61 ark. 33. Tabins'kyy P. Bol'shevits'ka protyrelihiyna aktsiya: Zakonodatel'stvo SSSR pro relihiyu [Bolshevitsky anti-religious action: USSR legislation on religion]. L'vivs'ki visti Ch. 26 (150). 7 lyutoho 1942 r. S. 3. 34. Tabins'kyy P. Bol'shevits'ka protyrelihiyna aktsiya: Zakonodatel'stvo SSSR pro relihiyu [Bolshevitsky anti-religious action: USSR legislation on religion]. L'vivs'ki visti Ch. 27 (151). 8–9 lyutoho 1942 r. S. 2. 35. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1r. Spr. 31. 75 ark. 36. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1r. Spr. 38. 70 ark. 37. TsDIAL Ukrayiny. F. 201. Op.1. Spr. 33. 66 ark. 38. Derzharkhiv L'vivs'koyi oblasti. F. 221. Op. 1. Spr. 4. 39 ark. 39. Baran V. Pereustriy hospodarstva zakhidnykh oblastey Ukrayiny: 1939–1941 roky [Reorganization of the economy of the western regions of Ukraine: 1939–1941]. Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. 2012. # 21. S. 123–130. 40. Derzharkhiv L'vivs'koyi oblasti. F. 221. Op. 1. Spr. 173. 363 ark. 41. Derzharkhiv L'vivs'koyi oblasti. F. 221. Op. 1. Spr. 166. 5 ark. 42. Yar. Barany pro baraniv [Rams of rams]. Rohatyns'ke slovo. Ch. 1. 23 lypnya 1941 r. S. 3.

Владимир Старка

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО
КРЕСТЬЯНСТВА В УСЛОВИЯХ СОВЕТСКОЙ ТОТАЛИТАРНОЙ СИСТЕМЫ В 1939–
1941 ГГ.**

Основываясь на различных источниках, рассматриваются условия формирования советской экономической модели в западноукраинской деревне. Анализируются основные этапы внедрения советского фискального законодательства и организационно-правовые механизмы реализации новой экономической модели. Раскрыто влияние советской формы ведения хозяйства на ежедневную жизнь западноукраинского крестьянства.

Ключевые слова: Западная Украина, крестьянство, социально-экономическая политика, аграрные преобразования, сельское хозяйство, советский тоталитаризм.

Volodymyr Starka

**SOCIAL AND ECONOMIC LIFE OF THE WESTERN UKRAINIAN VILLAGERS IN THE
CONDITIONS OF THE SOVIET TOTALITARIAN SYSTEM IN 1939–1941**

The conditions of Soviet economic model development in Western Ukrainian village are analyzed on the grounds of numerous sources. The stages of Soviet fiscal law introduction and organizational and legal mechanisms of new economic model implementation are analyzed. The impact of Soviet totalitarian business pattern on everyday life of Western Ukrainian villagers is described.

Key words: Western Ukraine, villagers, social and economic policy, agricultural transformations, agriculture, Soviet totalitarianism.

УДК 355.4555:386

Леонід Кравчук

**СОЦІАЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)**

У запропонованій статті розкрито природу змін в сільському господарстві області, які забезпечували планомірне і поетапне насадження колективних форм господарювання, мета яких полягає у встановленні контролю над господарським механізмом і управлінням галуззю, ліквідації приватної власності, як основи благополуччя розвитку села та його незалежності від нової радянської системи. Крім того висвітлено силові механізми дії радянських чиновників та їх методи, випробуванні в радянському Союзі, як інструмент боротьби із націоналізмом. Така нова політика, що була чужою за формою і змістом, викликала не тільки обурення, а й протистояння між селянством та радянською владою на Тернопільщині.

Ключові слова: сільське господарство, безземельні селяни, малоземельні селяни, колективізація, конфіскація.

Аграрний характер економічного життя Тернопільщини завжди обумовлював важливість вирішення соціальних і виробничих проблем сільськогосподарського сектора господарського організму краю. Проблеми сільського господарства Західної України загострювалися і ускладнювалися колоніальною політикою польської окупаційної влади.

На західноукраїнських землях панував «земельний голод», бо більшість земельних площ перебували у володінні польських поміщиків. Деякі з цих земель з різних причин підлягали парцеляції (поділу на менші ділянки). Саме на такі землі польський уряд прислав своїх колоністів і військових осадників, які, крім значних наділів землі, отримували завдання полонізувати місцеве населення. Жоден українець із цих парцеляцій не міг придбати ні клаптика землі. Переслідувався український кооперативний рух, у якому польська влада бачила не тільки господарського конкурента, а й політичного суперника. Не в кращій ситуації перебували українські підприємці, які давали роботу національній інтелігенції та робітничим прошаркам, а в підсумку все це вело до зростання безробіття серед українського населення. Антиукраїнську скерованість мала й цінова політика польської влади: на українську сільськогосподарську продукцію, що постачалася на польські центральні та західні території, встановлювалися вкрай низькі ціни, внаслідок чого збіднювалося українське село і збагачувалися польські промислові центри. Такий підхід польської влади до економічних проблем краю дозволяв її урядовцям заявляти, що «Волинська земля тече